

संस्कृतसाहित्ये शब्दयुग्मानि प्रसिद्धानि । यथा - **यदा-तदा, यावत्-तावत्, यत्र-तत्र** ।
उदा. - **यथा** राजा **तथा** प्रजा । शब्दयुग्मानाम् उपयोगेन श्लोकस्य वाक्यस्य वा सौन्दर्यं वर्धते ।

वृत्तम्-वंशस्थम्

यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निघर्षणच्छेदनतापताडनैः।

तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन गुणेन कर्मणा॥१॥ - वृद्धचाणक्यशतकात्

अन्वयः - **यथा** कनकं निघर्षण - छेदन - ताप-ताडनैः (इति) चतुर्भिः परीक्ष्यते, **तथा** पुरुषः श्रुतेन, शीलेन, गुणेन, कर्मणा (इति) चतुर्भिः परीक्ष्यते ।

यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि।

वृत्तम्-अनुष्टुप्

निरस्तपादपे देशे एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥२॥ - हितोपदेशात्

सन्धिविग्रहाः - १) नास्ति = न + अस्ति । २) श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि = श्लाघ्यः + तत्र + अल्पधीः + अपि । ३) एरण्डोऽपि = एरण्डः + अपि ।

अन्वयः - **यत्र** विद्वज्जनः न अस्ति, **तत्र** अल्पधीः अपि श्लाघ्यः (भवति) । (यथा) निरस्तपादपे देशे एरण्डः अपि द्रुमायते ।

वृत्तम्-अनुष्टुप्

तावद् भयाद्धि भेतव्यं यावद् भयमनागतम्।

आगतं तु भयं वीक्ष्य नरः कुर्याद् यथोचितम्॥३॥ - पञ्चतन्त्रात्

सन्धिविग्रहाः - १) भयाद्धि = भयात् + हि । २) भयमनागतम् = भयम् + अनागतम् ।

अन्वयः - **यावत्** भयम् अनागतं **तावत्** हि भयात् भेतव्यम् । (तथापि) आगतं तु भयं वीक्ष्य नरः यथोचितं कुर्यात् ।

वृत्तम्-अनुष्टुप्

उत्तमो नातिवक्ता स्यादधमो बहु भाषते।

सुवर्णे न ध्वनिस्तादृग्यादृक्कांस्ये प्रजायते॥४॥

सन्धिविग्रहाः - १) उत्तमो नातिवक्ता = उत्तमः + न + अतिवक्ता । २) स्यादधमो बहु = स्यात् + अधमः + बहु । ३) ध्वनिस्तादृग्यादृक्कांस्ये = ध्वनिः + तादृक् + यादृक् + कांस्ये ।

अन्वयः - उत्तमः अतिवक्ता न स्यात्, अधमः बहु भाषते । **यादृक्** कांस्ये (ध्वनिः) प्रजायते **तादृक्** सुवर्णे ध्वनिः न (प्रजायते) ।

वृत्तम्-अनुष्टुप्

यादृशं वपते बीजं क्षेत्रमासाद्य कर्षकः ।

सुकृते दुष्कृते वाऽपि तादृशं लभते फलम् ॥५॥

सन्धिविग्रहाः - १) क्षेत्रमासाद्य = क्षेत्रम् + आसाद्य । २) वाऽपि = वा + अपि ।

अन्वयः - कर्षकः क्षेत्रम् आसाद्य **यादृशं** बीजं वपते (**तादृशं** फलं लभते) । (तथैव मनुष्यः) सुकृते वा दुष्कृते वा अपि **तादृशं** (इष्टम् अनिष्टं वा) फलं लभते ।

भाषाभ्यासः

श्लोकः १

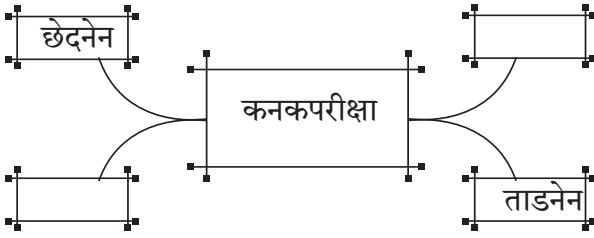
१. पूर्णवाक्येन उत्तरत ।

अ) कनकपरीक्षा कथं भवति ?

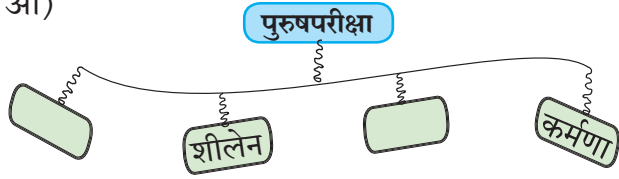
आ) पुरुषपरीक्षा कथं भवति ?

२. जालरेखाचित्रं पूरयत

अ)

आ)

श्लोकः २.

१. पूर्णवाक्येन उत्तरत ।

- अ) अल्पधीः कुत्र श्लाघ्यः भवति ?
आ) एरण्डः कुत्र द्रुमायते ?

२. सन्धिविग्रहं कुरुत ।

- अ) श्लाघ्यस्तत्र आ) अल्पधीरपि ।

श्लोकः ३.

१. पूर्णवाक्येन उत्तरत ।

- अ) आगतं भयं वीक्ष्य नरः किं कुर्यात् ?

२. सन्धिविग्रहं कुरुत ।

- भयाद्धि ।

श्लोकः ४.

१. पूर्णवाक्येन उत्तरत

- अ) कः बहु भाषते ?

२. सन्धिविग्रहं कुरुत ।

- अ) स्यादधमः ।

श्लोकः ५.

१. पूर्णवाक्येन उत्तरत ।

- अ) कर्षकः कीदृशम् फलं लभते ?

२. सन्धिविग्रहं कुरुत ।

- अ) क्षेत्रमासाद्य आ) वाऽपि ।

१) समानार्थकशब्दान् लिखत ।

कनकम्, विद्वान्, पादपः, अधमः ।

२) विरुद्धार्थकशब्दान् लिखत ।

गुणः, विद्वान्, उत्तमः, सुकृतम् ।

३) समानार्थकशब्दानां मेलनं कुरुत ।

अ)	सुवर्णम्, उत्तमः, कृषकः, ध्वनिः
आ)	शब्दः, क्षेत्राजीवः, हेम, श्रेष्ठः

५) चतुर्थपदं लिखत ।

अ) विद्वान् - पण्डितः :: अल्पधीः - _____ ।

आ) श्लाघ्यः - प्रशंसनीयः :: द्रुमः - _____ ।

इ) नरः - मनुष्यः :: उचितम् - _____ ।

ई) वीक्ष्य - दृष्ट्वा :: भयम् - _____ ।

४. अमरकोषात् योग्यं समानार्थक शब्दं योजयित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

अ) चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते । आ) कर्षकः बीजं वपते ।

इ) यत्र एकः अपि पादपः नास्ति तत्र एरण्डः द्रुमायते ।

रिक्तस्थानं पूरयत ।

अ) यदा अध्यापकः न आगच्छति _____ छात्राः स्वाध्यायं कुर्वन्ति ।

आ) _____ धूमः तत्र वह्निः ।

इ) _____ आकाशे मेघाः गर्जन्ति तदा मयूरः नृत्यति ।

ई) यथा विचारः _____ वर्तनम् ।

उ) यदि सम्यक् पठिष्यसि _____ जीवने यशः प्राप्स्यसि ।

ऊ) सज्जनाः _____ वदन्ति तथा कुर्वन्ति ।

7LIYR8

१. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यम् इति लिखत ।

- अ) एतद् विश्वम् अणुभिः निर्मितम् ।
आ) द्रव्यस्य आदिमः घटकः परमाणुः अस्ति ।
इ) अर्णवः क्षेत्रात् तण्डुलान् आनयति ।

२. उचितं पर्यायं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

- अ) अर्णवः _____ गृहीत्वा प्रविशति । (जपाकुसुमम्/कमलम्)
आ) एतद् विश्वं _____ निर्मितम् । (अणुभिः/तण्डुलैः)
इ) _____ द्रव्यस्य मूलकारणम् । (सुगन्धः/परमाणुः)

३. विग्रहवाक्याणां समासनामभिः मेलनं कुरुत ।

समासविग्रहः	समासनाम
१. पुस्तकस्य पठनम्	कर्मधारयः
२. सूक्ष्माः कणाः	षष्ठी-तत्पुरुषः
३. परमः अणुः	बहुव्रीहिः
४. महान् भागः यस्य सः	उपपद-तत्पुरुषः
५. पादैः पिबति इति	कर्मधारयः

समासविग्रहः	समासनाम
१. परागस्य कणाः	कर्मधारयः
२. कणादः नाम मुनिः	उपपद-तत्पुरुषः
३. अल्पा धीः यस्य सः	षष्ठी-तत्पुरुषः
४. किञ्चित् जानाति इति	कर्मधारयः
५. जपा नाम कुसुमम्	बहुव्रीहिः

४. लकारं लिखत ।

- अ) सूक्ष्मेक्षिकया पश्य ।
आ) कणादविषयकाणि नैकानि पुस्तकानि सन्ति ।
इ) नरः यथोचितं कुर्यात् ।
ई) कर्षकः तादृशं फलं लभते ।

५. योग्यं वाच्यपर्यायं चिनुत ।

- अ) अस्माभिः सूक्ष्मकणेषु अङ्गानि दृश्यन्ते । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)
आ) वयं महाभागस्य नामधेयं जानीमः । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)
इ) कणादेन परमाणोः व्याख्या कृता । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)
ई) कर्षकः फलं लभते । (कर्तृवाच्यम्/कर्मवाच्यम्)

६. योग्यं क्रियापदं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

- अ) त्वं द्रष्टुं _____ । (शक्नोषि/शक्नोति)
आ) भवान् _____ । (स्वीकुरु/स्वीकरोतु)
इ) त्वं तण्डुलान् _____ । (आनय/आनयतु)
ई) त्वं श्वः मम महाविद्यालयम् _____ । (आगच्छ/आगच्छतु)

७. उचितं कारणं चिनुत ।

- अ) पिता अर्णवाय स्वमहाविद्यालयम् आगन्तुं कथयति यतः _____ ।
१. पितुः महाविद्यालये कणादविषयकाणि पुस्तकानि सन्ति ।
२. पितुः महाविद्यालये स्नेह-सम्मेलनम् अस्ति ।

शृण्वन्तु शृण्वन्तु ! अस्मिन् वर्षे पर्यटनार्थं वयं सर्वे ताडोबा-अभयारण्यं यामः इति निश्चितम् । ✓

अमेयः

 त्वं कथम् अजानाः ?

सानिका

तर्हि सत्यवचनम् ।

आर्या

अहम् अवश्यं यामि ।

अदितिः

सर्वे यान्ति चेत् अहमपि एमि ।

अद्य आरभ्य एव सिद्धतां कुर्मः । ✓

आर्या

अहं कन्दुकम् , जालयष्टिकां यष्टिकन्दुकौ अपि आनयामि ।

पार्थः

अहं टोपिकां क्रीणामि ।

आदित्यः

अपूपं लाजान् सुपिष्टकानि अपि क्रीणीहि । चाकलेहान् अपि गृहाण ।

सानिका

आदित्यः तु सर्वदा खादनविषये एव ब्रवीति । अतः एव पीनः ।

आदित्यः

भवतु , तर्हि अहम् एकाकी एव भोक्ष्ये, न दास्यामि कस्मै अपि

अमेयः

व्याघ्रदर्शनं तत्र प्रमुखम् आकर्षणम्, अहं मम अग्रजात् चित्रग्राहकं प्राप्नोमि । करदीपम् अपि ।

किन्तु अमेय, यः जागर्ति सः एव व्याघ्रं पश्यति । त्वं तु वर्गे अपि स्वपिषि । ✓

भाषासूत्रम् - २

(अ) धातुतालिका: (द्वितीयः समूहः)

ज्ञा (९ उ.प.)

परस्मैपदम्			लट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानाति	जानीतः	जानन्ति	प्रथमः	जानीते	जानाते	जानते
जानासि	जानीथः	जानीथ	मध्यमः	जानीषे	जानाथे	जानीध्वे
जानामि	जानीवः	जानीमः	उत्तमः	जाने	जानीवहे	जानीमहे

परस्मैपदम्			लङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अजानात्	अजानीताम्	अजानन्	प्रथमः	अजानीत	अजानाताम्	अजानत
अजानाः	अजानीतम्	अजानीत	मध्यमः	अजानीथाः	अजानाथाम्	अजानीध्वम्
अजानाम्	अजानीव	अजानीम	उत्तमः	अजानि	अजानीवहि	अजानीमहि

परस्मैपदम्			लोट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानातु	जानीताम्	जानन्तु	प्रथमः	जानीताम्	जानाताम्	जानताम्
जानीहि	जानीतम्	जानीत	मध्यमः	जानीष्व	जानाथाम्	जानीध्वम्
जानानि	जानाव	जानाम	उत्तमः	जानै	जानावहै	जानामहै

परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
जानीयात्	जानीयाताम्	जानीयुः	प्रथमः	जानीत	जानीयाताम्	जानीरन्
जानीयाः	जानीयातम्	जानीयात	मध्यमः	जानीथाः	जानीयाथाम्	जानीध्वम्
जानीयाम्	जानीयाव	जानीयाम	उत्तमः	जानीय	जानीवहि	जानीमहि

परस्मैपदम्			लृट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ज्ञास्यति	ज्ञास्यतः	ज्ञास्यन्ति	प्रथमः	ज्ञास्यते	ज्ञास्येते	ज्ञास्यन्ते
ज्ञास्यसि	ज्ञास्यथः	ज्ञास्यथ	मध्यमः	ज्ञास्यसे	ज्ञास्येथे	ज्ञास्यध्वे
ज्ञास्यामि	ज्ञास्यावः	ज्ञास्यामः	उत्तमः	ज्ञास्ये	ज्ञास्यावहे	ज्ञास्यामहे

ब्रू (२ उ.प.)

परस्मैपदम्			लट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ब्रवीति, आह	ब्रूतः, आहतुः	ब्रुवन्ति, आहुः	प्रथमः	ब्रूते	ब्रुवाते	ब्रुवते
ब्रवीषि, आत्थ	ब्रूथः, आहथुः	ब्रूथ	मध्यमः	ब्रूषे	ब्रुवाथे	ब्रूध्वे
ब्रवीमि	ब्रूवः	ब्रूमः	उत्तमः	ब्रूवे	ब्रूवहे	ब्रूमहे

परस्मैपदम्			लङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अब्रवीत्	अब्रूताम्	अब्रुवन्	प्रथमः	अब्रूत	अब्रुवाताम्	अब्रुवत
अब्रवीः	अब्रूतम्	अब्रूत	मध्यमः	अब्रूथाः	अब्रुवाथाम्	अब्रूध्वम्
अब्रवम्	अब्रूव	अब्रूम	उत्तमः	अब्रुवि	अब्रूवहि	अब्रूमहि
परस्मैपदम्			लोट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ब्रवीतु	ब्रूताम्	ब्रुवन्तु	प्रथमः	ब्रूताम्	ब्रुवाताम्	ब्रुवताम्
ब्रूहि	ब्रूतम्	ब्रूत	मध्यमः	ब्रूष्व	ब्रुवाथाम्	ब्रूध्वम्
ब्रवाणि	ब्रवाव	ब्रवाम	उत्तमः	ब्रवै	ब्रवावहै	ब्रवामहै
परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ब्रूयात्	ब्रूयाताम्	ब्रूयुः	प्रथमः	ब्रुवीत	ब्रुवीयाताम्	ब्रुवीरन्
ब्रूयाः	ब्रूयातम्	ब्रूयात	मध्यमः	ब्रुवीथाः	ब्रुवीयाथाम्	ब्रुवीध्वम्
ब्रूयाम्	ब्रूयाव	ब्रूयाम	उत्तमः	ब्रुवीय	ब्रुवीवहि	ब्रुवीमहि
परस्मैपदम्			लृट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
वक्ष्यति	वक्ष्यतः	वक्ष्यन्ति	प्रथमः	वक्ष्यते	वक्ष्येते	वक्ष्यन्ते
वक्ष्यसि	वक्ष्यथः	वक्ष्यथ	मध्यमः	वक्ष्यसे	वक्ष्येथे	वक्ष्यध्वे
वक्ष्यामि	वक्ष्यावः	वक्ष्यामः	उत्तमः	वक्ष्ये	वक्ष्यावहे	वक्ष्यामहे
परस्मैपदम्			दा (३ उ.प.) लट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ददाति	दत्तः	ददति	प्रथमः	दत्ते	ददाते	ददते
ददासि	दत्थः	दत्थ	मध्यमः	दत्से	ददाथे	ददध्वे
ददामि	दद्वः	दद्वः	उत्तमः	ददे	दद्वहे	दद्वहे
परस्मैपदम्			लङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अददात्	अदत्ताम्	अददुः	प्रथमः	अदत्त	अददाताम्	अददत
अददाः	अदत्तम्	अदत्त	मध्यमः	अदत्थाः	अददाथाम्	अददध्वम्
अददाम्	अदद्व	अदद्व	उत्तमः	अददि	अदद्वहि	अदद्वहि
परस्मैपदम्			लोट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
ददातु	दत्ताम्	ददतु	प्रथमः	दत्ताम्	ददाताम्	ददताम्
देहि	दत्तम्	दत्त	मध्यमः	दत्स्व	ददाथाम्	ददध्वम्
ददानि	ददाव	ददाम	उत्तमः	ददै	ददावहै	ददामहै

परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
दद्यात्	दद्याताम्	दद्युः	प्रथमः	ददीत	ददीयाताम्	ददीरन्
दद्याः	दद्यातम्	दद्यात	मध्यमः	ददीथाः	ददीयाथाम्	ददीध्वम्
दद्याम्	दद्याव	दद्याम	उत्तमः	ददीय	ददीवहि	ददीमहि
परस्मैपदम्			लृट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
दास्यति	दास्यतः	दास्यन्ति	प्रथमः	दास्यते	दास्येते	दास्यन्ते
दास्यसि	दास्यथः	दास्यथ	मध्यमः	दास्यसे	दास्येथे	दास्यध्वे
दास्यामि	दास्यावः	दास्यामः	उत्तमः	दास्ये	दास्यावहे	दास्यामहे
परस्मैपदम् (रक्षणे)			भुज् (७ उ.प.) लृट्लकारः	आत्मनेपदम् (भोजने)		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
भुनक्ति	भुङ्क्तः	भुञ्जन्ति	प्रथमः	भुङ्क्ते	भुञ्जाते	भुञ्जते
भुनक्षि	भुङ्क्थः	भुङ्क्थ	मध्यमः	भुङ्क्षे	भुञ्जाथे	भुङ्ग्ध्वे
भुनज्मि	भुञ्ज्वः	भुञ्जमः	उत्तमः	भुञ्जे	भुञ्ज्वहे	भुञ्जमहे
परस्मैपदम्			लङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अभुनक्-ग्	अभुङ्क्ताम्	अभुञ्जन्	प्रथमः	अभुङ्क्त	अभुञ्जाताम्	अभुञ्जत
अभुनक्-ग्	अभुङ्क्तम्	अभुङ्क्त	मध्यमः	अभुङ्क्थाः	अभुञ्जाथाम्	अभुङ्ग्ध्वम्
अभुनजम्	अभुञ्ज्व	अभुञ्जम	उत्तमः	अभुञ्जि	अभुञ्ज्वहि	अभुञ्जमहि
परस्मैपदम्			लोट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
भुनक्तु	भुङ्क्ताम्	भुञ्जन्तु	प्रथमः	भुङ्क्ताम्	भुञ्जाताम्	भुञ्जताम्
भुङ्ग्धि	भुङ्क्तम्	भुङ्क्त	मध्यमः	भुङ्क्व	भुञ्जाथाम्	भुङ्ग्ध्वम्
भुनजानि	भुनजाव	भुनजाम	उत्तमः	भुनजै	भुनजावहै	भुनजामहै
परस्मैपदम्			विधिलिङ्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
भुञ्ज्यात्	भुञ्ज्याताम्	भुञ्ज्युः	प्रथमः	भुञ्जीत	भुञ्जीयाताम्	भुञ्जीरन्
भुञ्ज्याः	भुञ्ज्यातम्	भुञ्ज्यात	मध्यमः	भुञ्जीथाः	भुञ्जीयाथाम्	भुञ्जीध्वम्
भुञ्ज्याम्	भुञ्ज्याव	भुञ्ज्याम	उत्तमः	भुञ्जीय	भुञ्जीवहि	भुञ्जीमहि
परस्मैपदम्			लृट्लकारः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
भोक्ष्यति	भोक्ष्यतः	भोक्ष्यन्ति	प्रथमः	भोक्ष्यते	भोक्ष्येते	भोक्ष्यन्ते
भोक्ष्यसि	भोक्ष्यथः	भोक्ष्यथ	मध्यमः	भोक्ष्यसे	भोक्ष्येथे	भोक्ष्यध्वे
भोक्ष्यामि	भोक्ष्यावः	भोक्ष्यामः	उत्तमः	भोक्ष्ये	भोक्ष्यावहे	भोक्ष्यामहे

१) तालिकां पूरयत ।

धातवः	अर्थः	लकारः	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
ब्रू (२ उ.प.)	वदति	लङ्	_____	अब्रूताम्	अब्रुवन्
दा (३ उ.प.)	यच्छति	लट्	_____	ददाते	ददते
		लोट्	_____	दत्तम्	दत्त
भुज् (७ उ.प.)	खादति	लट्	_____	भुञ्जाथे	भुङ्ध्वे
		विधिलिङ्	भुञ्जीत	भुञ्जीयाताम्	_____
ज्ञा (९ उ.प.)	अवगच्छति	लट्	जानीते	जानाते	_____
		लोट्	_____	जानावहै	जानामहै
ग्रह् (९ उ.प.)	स्वीकरोति	लट्	गृह्णामि	गृह्णीवः	_____

पठत-बोधत-कण्ठस्थीकुरुत

दशलकाराः

१लट् वर्तमाने २लेट् वेदे भूते ३लुङ् ४लङ् ५लिटस्तथा ।

विध्याशिषौ तु ६लिङ्-७लोटौ ८लुट् ९लृट् १०लृङ् च भविष्यति ॥

(आ) वाच्यपरिचयः ।

अस्माभिः कर्तृवाच्यं कर्मवाच्यं च गतवर्षे पठिते । कर्तृवाच्यं क्रियापदं कर्तृपदं बोधयति ।
अधुना वाच्यपरिवर्तनं पश्यामः ।

सकर्मकं कर्तृवाच्यम्

रामः ग्रन्थं पठति ।

बालकः ग्रन्थान् पठति ।

कर्मवाच्यम्

रामेण ग्रन्थः पठ्यते ।

बालकेन ग्रन्थाः पठ्यन्ते ।

रामः	ग्रन्थं	पठति ।
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
प्रथमा (१)	द्वितीया (२)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

रामेण	ग्रन्थः	पठ्यते ।
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
तृतीया (३)	प्रथमा (१)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

अकर्मकं कर्तृवाच्यम्

मधुरा पतति ।

बालिकाः पतन्ति ।

भाववाच्यम्

मधुरया पत्यते ।

बालिकाभिः पत्यते ।

मधुरा		पतति ।
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
प्रथमा (१)	नास्ति (०)	प्रथमान्तपदानुसारम् (१)

मधुरया		पत्यते ।
कर्तृपदम्	कर्मपदम्	क्रियापदम्
तृतीया (३)	नास्ति (०)	नित्यं प्रथमपुरुष-एकवचने (१)

कर्तृवाच्यम्

बालकः श्लोकं गायति ।

माला पुष्पाणि नयति ।

अहं मुकुन्दं स्मरामि ।

त्वं रोटिकाः करोषि ।

सूर्यः प्रकाशं ददाति ।

माता अस्मान् ताडयति ।

पिता त्वाम् उपदिशति ।

ऋषिः युष्मान् वदति ।

त्वं मां पृच्छसि ।

_____ ।

राजा मन्त्रिणम् आह्वयति ।

शृगालः मृगकाकौ पश्यति ।

कर्मवाच्यम्

बालकेन श्लोकः गीयते ।

मालया पुष्पाणि नीयन्ते ।

मया मुकुन्दः स्मर्यते ।

_____ रोटिकाः क्रियन्ते ।

_____ प्रकाशः दीयते ।

_____ वयं ताड्यामहे ।

पित्रा _____ उपदिश्यसे ।

ऋषिणा _____ उद्यध्वे ।

त्वया _____ पृच्छ्ये ।

मया माता वन्द्यते ।

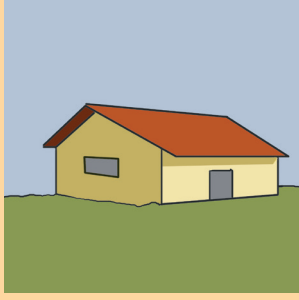
राज्ञा मन्त्री आह्वयते ।

_____ ।

अन्यलकारेषु प्रयोगपरिवर्तनम् ।

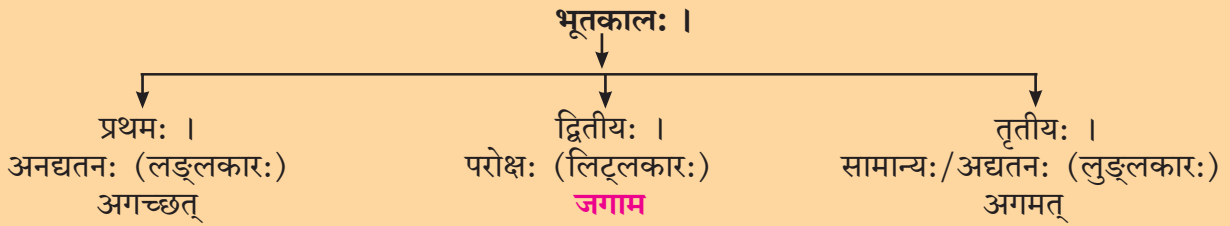
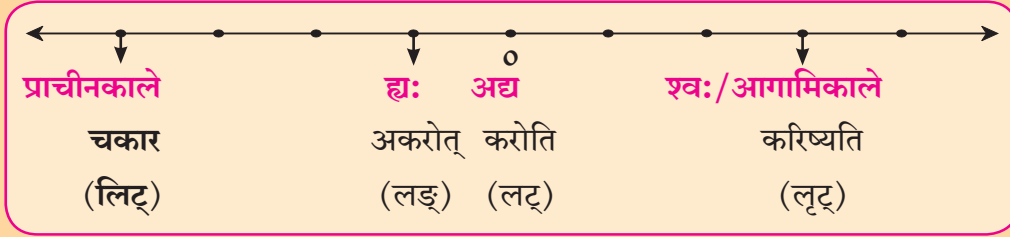
बालकः श्लोकम् अगायत् ।	बालकेन श्लोकः अगीयत ।
बालकः श्लोकं गायतु ।	बालकेन श्लोकः गीयताम् ।
बालकः श्लोकं गायेत् ।	बालकेन श्लोकः गीयेत ।

मनुष्यः गृहे अवसत् ।

आदिमानवः गुहायाम् उवास ।

ह्यः	पुरा
मोहनः पाठशालाम् अगच्छत् ।	श्रीकृष्णः सान्दीपनिमुनेः आश्रमं जगाम ।
छात्राः पुस्तिकाः अयच्छन् ।	देवाः शस्त्राणि ददुः ।
गन्धारः फलम् अखादत् ।	श्रीरामः बदरीफलानि चखाद ।
बालकः देवम् अनमत् ।	कर्णः शक्रं ननाम ।

परोक्षभूतकालः अतिप्राचीनत्वं सूचयति । परोक्षः नाम अक्ष्णोः परम् ।

परस्मैपदम्			लिट्-प्रत्ययाः	आत्मनेपदम्		
ए.व.	द्विव.	ब.व.	पुरुषः	ए.व.	द्विव.	ब.व.
अ	अतुस् (अतुः)	उस् (उः)	प्रथमपुरुषः	ए	आते	इरे

अभ्यस्त-लिट्लकारः (परोक्षभूतकालः)

अभ्यासः नाम पुनरावृत्तिः । अतः प्रथमवर्णस्य पुनरावृत्तिः यस्मिन् भवति, सः अभ्यस्तः परोक्षभूतकालः ।

यथा दा - ददौ ददतुः ददुः

पा - पपौ पपतुः पपुः ।

ज्ञा - जज्ञौ जज्ञतुः जज्ञुः ।

दृश् - ददर्श ददृशतुः ददृशुः ।

या - ययौ ययतुः ययुः ।